

Llenguadoc-Catalunya. Més “punts” d’història de la viticultura mediterrània

Francesc Valls-Junyent¹

Centre d'Estudis Antoni de Capmany

Universitat de Barcelona

El 1953, dins el volum d'homenatge a Lucien Febvre, Pierre Vilar va publicar un treball titulat “Géographie et histoire statistique. Histoire sociale et techniques de production. Quelques points d'histoire de la viticulture méditerranéenne”. Uns anys després, el 1964 va ser traduït al castellà per Emili Giralt i s'inclouïa en el ben conegut volum recopilatori, *Crecimiento y Desarrollo*, el qual ha estat objecte de múltiples reedicions.²

En aquelles planes, Vilar es plantejava la comparació entre el procés d'expansió de la viticultura al Llenguadoc i a Catalunya a partir de la bibliografia fins aleshores disponible i de la seva pròpia recerca sobre el cas català. Però la comparació de Vilar no tenia per objectiu posar de relleu els elements comuns i les divergències entre el mateix procés experimentat per dues regions tan properes. La seva finalitat era estrictament teòrica. Es tractava d'utilitzar les aportacions bibliogràfiques al seu abast procedents tant d'historiadors com de geògrafs per tal de, combinats amb les dades de collita pròpia, reivindicar una col·laboració més estreta entre aquestes dues disciplines, la història i la geografia, que de realitzar-se feia albirar unes immenses possibilitats a l'hora d'aclarir problemes com el de les raons profundes del procés d'especialització vitícola de determinades regions mediterrànies.

El present treball pretén tornar sobre el camí traçat per P. Vilar, mig segle després que ell l'hagués transitat plantejant de nou la comparació entre el procés d'especialització vitivinícola seguit per algunes comarques d'ambdós costats dels Pirineus. L'exercici que em proposo és molt simple. Es tracta de tornar a plantejar-se el perquè i el com del progrés de la vinya en terres del Llenguadoc i de Catalunya a la llum de les nombroses aportacions que s'han anat produint al llarg d'aquestes cinc dècades transcorregudes des de la publicació del treball pioner de Vilar. Aquesta anàlisi comparativa em sembla del tot pertinent, precisament en la conjuntura actual en què s'ha tornat a plantejar la possibilitat d'estrènyer la col·laboració entre ambdós territoris, tant allunyats en molts aspectes malgrat la proximitat, massa sovint, pura i estrictament geogràfica. Aquest és un dels objectius declarats de la carta fundacional de l'Euroregió Pirineus

1. És professor del Departament d'Història i Institucions Econòmiques de la Universitat de Barcelona, fvalls@ub.edu

2. Vilar (1953) i (1964).

Mediterrània.³ La pràctica de la història comparada a què ens incitava P. Vilar en el seu treball de 1954 pot ajudar a la comprensió de les trajectòries i de la situació actual de cada un dels membres fundadors d'aquesta entitat transestatal nascuda a l'empareda de l'actual procés de construcció europea.

La comparació que es presenta a continuació, per tal d'ajustar-se a l'extensió convencional d'un article, s'ha limitat a prendre en consideració i a analitzar les forces del mercat que en cada moment del llarg període que va des de finals del segle XVII fins a mitjan segle XIX impulsaren el progrés de la viticultura tant al Llenguadoc com a Catalunya. Ha quedat per una altra ocasió l'anàlisi d'altres possibles factors explicatius com ara el creixement demogràfic i les dinàmiques socials, elements que ben segur també intervingueren i condicionaren l'avenç vitícola en cada una d'ambdues regions.

Algunes precisions geogràfiques

No hi ha gaires problemes a l'hora d'afrontar la definició geogràfica del membre espanyol de l'Euroregió que intervé en la comparació que ens proposem emprendre. Catalunya només ha sofert molt lleugeres modificacions en les seves fronteres del segle XVIII ençà. Les modificacions en termes d'organització territorial només han afectat l'interior del territori català, quan en el context del procés de la revolució liberal espanyola del segle XIX es va substituir la divisió en "corregiments" per l'encara actualment vigent divisió en quatre províncies (creades a imitació dels "departaments" francesos implantats en el país veí en el curs de la Revolució Francesa). Més enllà d'aquest canvi d'organització interior del Principat, reiterem que les fronteres exteriors només van experimentar lleugers retocs com ara la separació de la Catalunya política d'aquella franja occidental de poblacions de parla catalana, que va ser incorporada a l'Aragó.

Al nord dels Pirineus la cosa és força més complicada. Els territoris que avui en dia formen les dues regions de Languedoc-Roussillon i de Midi-Pyrénées, històricament, abans del 1789, havien estat repartits entre quatre "províncies" franceses: Aquitània, País de Foix, Rosselló i Llenguadoc. Cadascuna d'aquestes províncies havia entrat a formar part del regne de França en diversos moments històrics i en circumstàncies força diferents. Per exemple, mentre que la incorporació de la província del Llenguadoc data del 1271,⁴ el Rosselló no va esdevenir província francesa fins el 1659 amb motiu, com és prou conegut, de la signatura del Tractat dels Pirineus entre la monarquia hispànica i la francesa.⁵

Aquestes "províncies" històriques van ser literalment esquarterades i l'organització territorial va canviar radicalment durant la Revolució Francesa, amb la creació d'una nova unitat d'organització territorial, el "departament".⁶ En conseqüència, ben poques coincidències existeixen entre els

3. Vegeu la web www.euroregio.eu/ i *Atlas de l'Euroregió-Atlas de l'Eurorégion. Catalunya, Languedoc-Roussillon, Midi-Pyrénées*. Montpellier: Reclus, 1995. Val a dir que des del 1991, moment en què es començà a plantejar la creació d'aquesta entitat, fins a l'actualitat han anat variant les regions que en formaven part. Pel costat espanyol, primer només hi participà Catalunya. Més recentment s'ha obert a la participació, també, de l'Aragó i les Illes Balears. Pel costat francès les dues regions membres des de 1991 han estat la de Midi-Pyrénées i Languedoc-Roussillon.

4. Wolff (1988: 218-219) i Le Roy Ladurie (1962: 43).

5. Durliat (1962: 80).

6. Wolff (1988: 440-443).

límits d'aquelles velles "províncies" borbòniques franceses i les agrupacions dels "departaments" republicans que han donat lloc a les actuals regions, tal com es pot apreciar en els mapes 1 i 2.

Mapa 1.

Divisió territorial actual
en departaments i províncies

Mapa 2.

Divisió territorial històrica
en províncies sobreposada a l'actual

Pel que fa a la província històrica del Languedoc (anterior al trasbals de 1789), els coetanis (i també posteriorment els historiadors moderns) solien distingir entre un Baix Languedoc format per les terres de la plana litoral i les serres que la voregen, i un Alt Languedoc, constituït per les estribacions del massís central francès (Montanya Negra, Cevennes) i les terres molt més trencades que envolten la plana tolosenca. A grans trets, el Baix-Languedoc històric més el Rosselló coincideix amb l'actual regió de Languedoc-Roussillon dividida en els cinc departaments del Gard, la Lorzère, l'Hérault, l'Aude i els Pyrénées Orientales. Per la seva banda, l'antic Alt Languedoc més l'antiga província francesa del Pays de Foix constitueixen el nucli principal de l'actual regió Midi-Pyrénées amb capital a Toulouse i formada pels set departaments que podeu veure en el mapa 1.

En el present treball, prendrem com a element de referència a nivell territorial l'actual regió de Languedoc-Roussillon, i deixarem per tant al marge de les nostres consideracions les terres de l'Alt Languedoc històric i del País de Foix. L'elecció es justifica pel fet que va ser en aquestes terres de la plana litoral i de la vall de l'Aude on va tenir lloc una decidida vocació vitícola al llarg dels dos segles que van des de finals del XVII fins a la invasió de la fil·loxera a finals del XIX i que constitueix el nostre objecte d'estudi en sotmetre-la a comparació amb el procés similar experimentat per les terres de l'actual regió de Catalunya.

El punt de partida: la vinculació al comerç Atlàntic durant la segona meitat del segle XVII

Hi ha un acord força general entre els historiadors catalans, per una banda, i llenguadocians, per altra banda, que el punt de partida del procés d'expansió de la vinya en aquestes dues regions cal situar-lo cap al darrer terç del segle XVII.⁷ També el consens és molt ampli en la historiografia sobre el fet que en aquesta expansió van jugar-hi un paper absolutament determinant els aiguardents, tant o més que els vins. Excepte en alguns casos molt concrets en què els vins procedents de determinats llocs havien aconseguit fer-se una reputació en el mercat internacional —això és especialment cert per a certes denominacions del Llenguadoc—, la major part de la producció, atenent a la seva poca qualitat, només podia tenir sortida a partir de la seva destil·lació, procés que augmentava el valor afegit a la vedada que reduïa de manera considerable els costos unitaris de transport.

No existeix, en canvi, un acord tan general quan es tracta d'assenyalar els altres factors que estaven darrera dels progressos de la viticultura a l'un i l'altre costat de la serralada pirinenca. En el cas del Llenguadoc, els historiadors solen apel·lar a la construcció del Canal del Midi, iniciada el 1667 i finalitzada el 1681, i a l'obertura del port de Sète, en funcionament des de 1670. La realització d'aquestes dues grans obres d'infraestructura dins el marc de la política de foment de Colbert, hauria estat absolutament determinant del progrés de la viticultura en fer més fàcil la sortida dels vins de la regió cap als seus mercats de consum.⁸

Al sud dels Pirineus en aquesta mateixa època no hi ha grans obres d'infraestructura de l'estil de les esmentades que puguin utilitzar-se com a argument en el mateix sentit que al Llenguadoc. L'avenç de la viticultura i de les activitats vinculades van produir-se sense una política de foment com la de Colbert, la qual cosa ens fa pensar que potser calgui matisar-ne l'abast dels efectes positius els quals és provable que hagin estat exagerats per la historiografia francesa. Aquest argument és especialment cert pel que fa a l'obertura del Canal del Midi, atès que la possibilitat que oferia de trametre vins des del Llenguadoc cap a l'Atlàntic a través de Bordeus immediatament es va veure molt reduïda a conseqüència de les protestes i restriccions que van posar-hi els productors i comerciants de la zona bordelesa. Òbviament aquests veïen amb molt mals ulls la competència dels vins del Llenguadoc i van fer tot el que van poder per impedir-la.⁹ En canvi, la construcció del port de Sète sí que sembla que vagi tenir uns efectes clarament benèfics i estimulants sobre el tràfic exportador de vins i aiguardents del Llenguadoc. De fet des del mateix moment de la seva obertura al tràfic i durant tot el segle XVIII i bona part del XIX va convertir-se en el centre neuràlgic del comerç vitícola regional. També és cert, però, que aquest mateix

7. De manera ben contundent ho afirmen Berger i Maurel en la seva obra sobre el paper de la vinya en l'economia del Llenguadoc: "La fin du XVIIe siècle voit la première extension du vignoble Languedocien" (Berger-Laurel 1980: 12). Ja el mateix Vilar en el treball de referència ho havia constatat: "desde el último tercio del siglo XVII un gran comercio había creado las condiciones de una viticultura especulativa." (Vilar 1964: 242).

8. Cazalet (1920: 32-34), Tudez (1934: 104-114).

9. Geraud-Parracha (1957: 42-50).

paper va poder fer-lo durant tot el segle XVIII la platja de Salou amb unes condicions com a infraestructura portuària extraordinàriament més precàries.

En el cas català, J. Torras ens ha explicat de manera molt convincent que la primera expansió vitícola-aiguardentera del darrer terç del segle XVII va estar estretament relacionada amb la penetració en la conca mediterrània dels comerciants holandesos i anglesos que en aquella època actuaven de proveïdors regulars de les contrades mediterrànies de diversos productes com peix salat (bacallà), esporàdicament de cereals, i, en determinats llocs, també de teixits (les *new draperies*). Com a contrapartida d'aquestes mercaderies adquirien vins i, de manera creixent, aiguardent, beguda que estava assolint un elevat grau de popularitat en diversos indrets de l'Europa nord-atlànica. Segons J. Torras les regions vitícoles de la mediterrània només haurien participat, en un primer moment, de manera esporàdica en aquest corrent exportador, atès que algunes regions de la França atlànica (la Charente, molt especialment) s'havien especialitzat en el proveïment d'aquesta demanda creixent d'aiguardents vínic. Ara bé, en el cas català, durant els darrers anys del segle, coincidint amb els conflictes que enfrontaren la França de Lluís XIV i de Colbert amb les potències marítimes i comercials atlàntiques (Holanda, primer, Gran Bretanya, després) la demanda d'aiguardent s'hauria incrementat ostensiblement per part d'uns comerciants holandesos i britànics que amb motiu de les guerres que França mantenia amb els seus països d'origen no podien acudir a proveir-se de destil·lats a ports francesos.¹⁰ Data d'aquests anys la instal·lació al Principat de diverses cases holandeses o britàniques dedicades a l'exportació d'aiguardents, negoci en el qual van arribar a implicar-se tan activament que en alguns casos van participar en la construcció i explotació de facines.¹¹

Ben segur, que tant o més que la realització de les grans obres d'infraestructura (Canal del Midi, port de Sète), van ser els mateixos fenòmens relacionats de la penetració del comerç holandès i britànic en la Mediterrània al llarg de la segona meitat del segle XVII i de l'augment de la demanda en el mercat internacional d'aiguardents vínic els que van impulsar la primera expansió vitícola del Lenguadoc igual com succeí a Catalunya.¹² Ara bé, mentre que en el cas del Principat l'expansió hauria assolit moments autènticament brillants durant les conjuntures bèl·liques esmentades, per la mateixa raó d'aquelles guerres, el Lenguadoc hauria experimentat dràstiques reduccions de les exportacions tal com ja posà de manifest en el seu treball pioner Boissonnade en assenyalar que "la rupture des relations commerciales avec eux [*es refereix als anglesos*] depuis 1688 est un désastre pour le Languedoc: elle determine l'avalissement du prix de ses vins et de ses eaux-de-vie."¹³

En realitat, a final del segle XVII ja es perfila un fenomen que es donarà repetidament al llarg de tot el segle següent: les dues regions, Lenguadoc i Catalunya estan desenvolupant una línia d'especialització agrària en la viticultura sota l'impuls de l'augment d'una

10. Torras (1994).

11. Giralt (1952), Torras (1994), Giménez Blasco (2001: 750-751) i Valls (2004: 50-56).

12. Així ho creu també Cullen (1998: 14-15).

13. Boissonnade (1905: 356).

demanda que prové dels mateixos mercats, circumstància que convertia ambdues regions en competidores en aquells mercats. Un personatge coetani d'una clarividència provada com va ser l'Intendent del Llenguadoc, L. Basville, va percebre perfectament aquesta situació en el tombant del segle XVII al XVIII. L'any 1701, en una memòria precisava dues qüestions importants. La primera que la producció de destil·lats a gran escala era una activitat recent al Llenguadoc:

L'article des eaux-de-vie dans le Bas-Languedoc est devenu important depuis quelques années; sans ce secours il serait impossible d'y trouver la consommation des vins et on serait obligé d'arracher une partie des vignes; on y a fabriqué des eaux-de-vie de tout temps, mais jamais en si grande quantité que les années dernières.

La segona, feia referència a la protecció que calia dispensar-li moderant els drets de sortida que en gravaven l'exportació, si se la volia protegir de la competència catalana:

Néanmoins il serait à craindre que ce commerce que commence à s'ouvrir, ne diminuât considérablement, si on n'avait égard dans le nouveau tarif à modérer les droits de sortie et à les rendre uniformes dans tous les bureaux. Si on ne prenait cette précaution, les Anglais et les Hollandais pourraient transporter le commerce à Alicante, Barcelone et autres lieux de la côte d'Espagne.¹⁴

El cicle de l'aiguardent al Llenguadoc i a Catalunya

En la franja de territori que va de la desembocadura del Roïna fins a la de l'Ebre, el progrés de la viticultura iniciat a finals del segle XVII, va ser notable al llarg del segle XVIII.¹⁵ Les plantacions de vinya van ser estimulades per una demanda en fort creixement tant de vi, com d'aiguardent provinent principalment de l'Europa nord-atlànica.

Entrat el segle XVIII, trobem que les dinàmiques i pràctiques comercials eren extraordinàriament similars tant a Catalunya com al Llenguadoc, sobretot en relació amb el tràfic exportador d'aiguardents. A Catalunya aquesta activitat girava entorn del mercat que setmanalment, cada dilluns es tenia a Reus on es negociaven els aiguardents que finalment eren expedits a través de la platja de Salou. És cert que també s'expedien vins i aiguardents per altres ports i platges de la costa catalana, com ara Vilanova o el Vendrell, però en cap cas l'activitat pot ser comparable a la magnitud del tràfic realitzat a través de Reus-Salou.¹⁶

14. Segons la cita que en fa Sorre (1913: 58). Els subratllats són de l'autor del present treball.

15. Sobre l'expansió de la vinya al Llenguadoc: Tudez (1934), Imbaud (1956), Geraud-Parracha (1957: 14-20), Laurent (1978: 11-14).

16. L. Lipp, al final del segle XVIII, dóna unes dades sobre l'activitat exportadora de vins i aiguardents realitzada per cadascun dels ports catalans. Salou concentrava bona part de l'activitat exportadora d'aiguardents amb un 61 per 100 del total les extraccions, i també era el principal port de sortida de vins catalans (37 per 100), encara que en aquest ram, les voluminoses expedicions a través dels ports i platges del Penedès –Sitges, Vilanova i el Vendrell– reduïen considerablement el seu lideratge. Entre tots tres expedien més del 28 per 100 del total català (Lipp 1793: I, 216-217).

De manera idèntica al Lenguadoc, el mercat de Pezenas, població situada a poca distància del port de Sète, actuava com a centre de negociació i era en el mercat que se celebrava allà cada dissabte on es tancaven bona part de les operacions de compra-venda de destil·lats per a l'exportació.¹⁷

Aquest tràfic comercial que girava al voltant dels aiguardents tant al Lenguadoc com a Catalunya estava en una part molt significativa en mans de cases estrangeres. Les cotitzacions dels mercats de Reus i Pezenas eren comunicades per les filials d'aquestes cases o pels seus agents locals a les cases matriu radicades a les principals places europees com ara Amsterdam, Londres o París. En funció d'aquesta informació decidien en quin indret fer les seves adquisicions. D'aquesta manera, és pot afirmar que el tràfic exportador d'aiguardents tant al Lenguadoc com a Catalunya és una tràfic en bona mesura "de comissió". El paper dels comerciants autòctons, en la majoria dels casos i, salvant algunes notables excepcions, es reduïa a fer les adquisicions i a preparar els embarcaments per compte de les grans cases estrangeres que controlaven la comercialització en els punts de destinació finals o que actuaven com a redistribuïdors a l'Europa nord-atlànica. El risc assumit per aquestes cases autòctones implicades en l'exportació aiguardentera era poc i també, en conseqüència, el guany que es limitava a un percentatge de comissió carregat a cadascuna de les operacions.

En la mesura en què el tràfic vitícola va tendir a centrar-se al voltant de Sète i Salou durant tot el segle XVIII (en el cas català aquesta situació es modificà després entrat el segle XIX, no en canvi en el cas del Lenguadoc, on Sète continuà centralitzant bona part de les operacions exportadores durant el segle XIX), les xifres disponibles, malauradament força escasses i discontinues, sobre volums de vins i aiguardents embarcats per aquests dos ports esdevé una aproximació força interessant als ordres de magnitud de què estem parlant i a la marxa de la conjuntura. Les dades fins avui disponibles s'han resumit en el quadre 1.

17. Sobre el funcionament del mercat d'aiguardent de Reus, vegeu els testimonis recollits i la bibliografia citada per J. Torras (1976: 53). Vegi's també A. Segarra (1994: 113), que transcriu la descripció força precisa del funcionament d'aquest mercat que dóna L. Lipp en el seu diccionari citat a la nota anterior. El mercat de Reus podria ser comparable al de Pézenas, en el qual es determinaven les cotitzacions dels aiguardents del Lenguadoc tal com mostra J. L. Cazalet (1920: 99-100).

Quadre 1
Embarcaments de vins i aiguardents a Sète (Llenguadoc)
i Salou (Catalunya) durant el segle XVIII (en hl.)

	Sète				Salou			
	Vi	Aiguardent	Equivalent vi de l'aiguardent	TOTAL	Vi	Aiguardent	Equivalent vi de l'aiguardent	TOTAL
1699	40.786	12.640	63.202	103.988	s.d	s.d	s.d	s.d
1731-33	s.d	32.814	s.d	s.d	s.d	s.d	s.d	s.d
1740-44	59.698	33.815	169.076	228.773	s.d	s.d	s.d	s.d
1745-49	84.637	21.338	106.692	191.329	12.575	47.928	239.638	252.212
1750-54	77.652	33.976	169.882	247.533	s.d	s.d	s.d	s.d
1755-59	77.872	34.755	173.776	251.648	s.d	s.d	s.d	s.d
1760-64	93.331	24.935	124.674	218.005	s.d	s.d	s.d	s.d
1765-69	109.263	31.617	158.083	267.346	13.400	51.072	255.359	268.759
1770-74	166.404	39.557	197.787	364.191	14.436	82.115	410.575	425.010
1775-79	166.106	40.094	200.469	366.575	6.336	85.685	428.425	434.762
1784	s.d	s.d	s.d	s.d	15.923	117.032	585.160	601.083
1794-98	s.d	s.d	s.d	s.d	43.943	106.398	531.989	575.932

Fonts i notes: Embarcament de vins i aiguardents a Sète segons Cazalet (1920: 63-67) i Geraud Parracha (1957: 306-307). La conversió de les unitats originals a hl s'ha fet aplicant a la *velta* (mesura per l'aiguardent) el multiplicador de 7,6 que fa servir Cazalet, i al *muid* (mesura del vi) l'equivalència de 6,85 hl (arrodonint l'equivalència aplicada per Cazalet). Val a dir que Geraud-Parracha fa servir com equivalències 7,5 i 6,9 respectivament. Els embarcaments en la platja de Salou provenen de F. Valls (2004: 149). Per a calcular l'equivalent en vi de l'aiguardent s'ha aplicat la relació de 4 unitats de vi necessàries per a l'obtenció d'una de destil·lat. Les mitjanes de cada quinquenni s'han calculat a partir dels anys per als quals hi havia informació. En algunes ocasions, només s'ha pogut disposar d'informació per un sol any. Per exemple, a Salou, el valor del quinquenni 1745-49, correspon a l'únic any per al qual hi ha disponible informació, el 1747. També a Salou, el valor dels anys 1765-69 correspon als embarcaments que es van fer durant l'any 1767.

Les xifres del quadre 1 posen de manifest dos fets. En primer lloc, s'observa una extraordinària semblança entre les magnituds globals dels embarcaments fets per Sète amb les, només lleugerament superiors, dels fets per Salou. En conjunt, s'observa una tendència clarament creixent dels embarcaments, els quals s'haurien pràcticament quadruplicat al llarg del segle XVIII (si extrapolem la tendència de les dades de Sète entre finals del XVII i mitjan del XVIII, donada la concordança existent en l'evolució posterior).

Ara bé, en segon lloc, cal notar una significativa diferència pel que fa al tipus de producte embarcat. El pes de les extraccions de vins sense destil·lar a Sète és molt superior que a Salou. És possible que en el cas català hi hagués alguns altres petits ports on els embarcaments de vins fossin més rellevants que els d'aiguardent (Vilanova, Sitges). Però les reduïdes magnituds

carregades en aquestes poblacions en relació amb les corresponents a Salou¹⁸ difícilment poden modificar el que sembla una realitat força incontestable: la major especialització aiguardentera de l'exportació vitivinícola catalana respecte a la llenguadociana.

Globalment, les dades disponibles permeten afirmar que cap a finals del segle XVIII totes dues regions conjuntament abocaven en el mercat internacional cap a un milió d'hectolitres de vi, ja fos com a tal, ja fos prèviament transformat en aiguardent. Amb aquestes magnituds és ben evident que el sector vitivinícola s'havia convertit en un ferm puntal de l'economia de les terres d'un i altre costat dels Pirineus.

Malauradament les dades disponibles són molt menys precises sobre els destins dels embarcaments. De fet en el cas de Salou no hi ha informació en relació amb aquesta qüestió tant rellevant fins a una data tan tardana com el 1800. En un altre estudi es van haver de deduir els destins dels vins i aiguardents catalans a partir de l'anàlisi dels mercats d'algunes de les cases exportadores més significatives en cada moment històric concret.¹⁹ Pel que fa a Sète, el pacient buidatge sistemàtic dels protocols notariais realitzat per J.-Cl. Gaussent permet l'aproximació que es presenta en el quadre 2.

Quadre 2

Destinació dels vaixells que carreguen vins i aiguardents en el port de Sète

A) Nombre de vaixells

	Normandia - París	Nord de França	Holanda	Alemanya	Illes Britàniques	Escandinàvia	Bàltic	Altres	TOTAL
1716-20	0	0	2	1	0	0	0	1	4
1721-25	1	0	0	1	0	0	0	0	2
1726-30	0	0	5	0	0	0	0	0	5
1731-35	0	2	8	3	0	0	0	0	13
1736-40	0	4	9	3	2	0	0	0	18
1741-45	3	1	4	1	1	0	0	0	10
1746-50	4	4	8	0	2	1	0	1	20
1751-55	3	5	9	2	0	3	4	2	28
1756-60	0	2	10	2	0	2	3	0	19
1761-65	0	2	6	1	0	2	1	0	12
1766-70	17	4	2	0	0	0	1	0	24
1771-75	24	4	1	1	0	1	0	0	31

18. Sobre les magnituds dels embarcaments de vins i aiguardents vegeu les dades que aporta Lipp en l'obra citada en les notes anteriors.

19. Valls (2004).

B) Percentatges

	Normandia - París	Nord de França	Holanda	Alemanya	Illes Britàniques	Escandinàvia	Bàltic	Altres	TOTAL
1716-20	0,0	0,0	50,0	25,0	0,0	0,0	0,0	25,0	100
1721-25	50,0	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100
1726-30	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100
1731-35	0,0	15,4	61,5	23,1	0,0	0,0	0,0	0,0	100
1736-40	0,0	22,2	50,0	16,7	11,1	0,0	0,0	0,0	100
1741-45	30,0	10,0	40,0	10,0	10,0	0,0	0,0	0,0	100
1746-50	20,0	20,0	40,0	0,0	10,0	5,0	0,0	5,0	100
1751-55	10,7	17,9	32,1	7,1	0,0	10,7	14,3	7,1	100
1756-60	0,0	10,5	52,6	10,5	0,0	10,5	15,8	0,0	100
1761-65	0,0	16,7	50,0	8,3	0,0	16,7	8,3	0,0	100
1766-70	70,8	16,7	8,3	0,0	0,0	0,0	4,2	0,0	100
1771-75	77,4	12,9	3,2	3,2	0,0	3,2	0,0	0,0	100

Font: Elaboració pròpia a partir de J.-Cl. Gausse (1987), p. 99-126.

De la informació aplegada per Gausse es desprenen tot un seguit de consideracions al voltant dels destins dels embarcaments de vins i aiguardents practicats en el principal port del Llenguadoc i centre neuràlgic del comerç vitícola de la regió. Primerament, es posa clarament de manifest el paper destacat jugat pels ports holandesos (especialment per Amsterdam) com a centres principals en el comerç de vins i aiguardents en l'àrea nord-atlànica del continent europeu. En el quinquenni 1726-30, els cinc vaixells dels quals es té notícia que sortissin carregats del port de Sète s'adreçaren cap a Amsterdam i Rotterdam. En el quinquenni següent van ser vuit (un 61,5 per 100 del total). Encara en els anys centrals del segle XVIII, els ports holandesos acaparaven la majoria de la sortides de Sète. Aquest paper tan destacat jugat pels ports neerlandesos en l'exportació vitivinícola del Llenguadoc també es constata en la documentació de les principals cases exportadores catalanes fins cap a mitjan del segle XVIII, tal com en d'altres llocs ja s'ha posat de manifest.²⁰

En canvi sí que no hi ha coincidència en relació al mercat britànic que no sembla haver estat durant bona part del segle XVIII massa rellevant per a l'exportació del Llenguadoc. Les trameses directes des de Sète cap a les Illes Britàniques són molt escasses. Igualment l'exportació indirecta per la via del comerç de contraban a través de ports intermediaris com els de la Illa de Man, de les Illes del Canal (Guernsey, Jersey i Alderney) també es dedueix de les dades del quadre 2 que en cap moment va ser gaire important. En les llistes de Gausse, la Illa de Man només apareix en dues ocasions. Les Illes del Canal hi són completament absents i si bé Dunkerque apareix molt més sovint, tot indica que la seva importància com a destinació dels aiguardents del Llenguadoc era molt menor que la que representava per als aiguardents

20. Valls (2004: 95-99 i 114-135).

catalans.²¹ No s'ha d'oblidar que aquell port complia també el paper de proveïdor de destil·lats del seu rerepaís. Aquesta escassa significació del mercat britànic en l'exportació llenguadociana contrasta clarament amb el que succeí a Catalunya. Al sud del Pirineus, les trameses de vins i sobretot aiguardents cap a les Illes Britàniques, i especialment cap a la més gran, van ser un dels elements més dinàmics d'aquest tràfic. Des de finals del segle XVII els comerciants d'origen britànic es troben entre els més actius en l'exportació vinícola catalana i al llarg del segle XVIII la presència de l'aiguardent català en els circuits del contraban britànic és constant i extraordinàriament més important que la del fabricat al Llenguadoc.

Sense cap mena de dubte però, les diferències realment destacables pel que fa als mercats de les viticultures de l'un i l'altre costat de la línia fronterera francoespanyola durant el segle XVIII vénen donades pel paper jugat pel mercat interior, per una banda, i pel mercat colonial, per altra banda.

Respecte al mercat interior, el que sabem del cas català és que va tenir una rellevància molt menor com a impulsor del creixement de la vitivinicultura. Són conegudes algunes trameses d'aiguardents des de la costa catalana cap a les costes gallegues i del Cantàbric, la principal contrapartida de les quals hauria estat la pesca salada, però quan s'ha pogut quantificar el seu pes sobre els embarcaments totals realitzats a través de Salou i altres ports com Vilanova, ha resultat que en representaven una proporció molt petita, insignificant.²² No succeí el mateix al Llenguadoc. El quadre 2 no deixa lloc a dubtes sobre l'extraordinari dinamisme del mercat interior francès de vins i aiguardents durant els dos quarts centrals del segle XVIII. Les trameses de Sète van ser voluminoses cap als ports de les regions de la Normandia, Picardia i Nord; des de la desembocadura del Sena (L'Havre i Rouen eren els ports cap a on s'enviaven els aiguardents per al consum de la capital francesa) fins a l'estret de Calais. Destaca Saint-Valery-sur-Somme, petit port del Canal de la Mànega que a partir dels anys centrals de segle XVIII esdevingué el punt d'entrada dels aiguardents destinats al consum de bona part de les poblacions d'un bast rerepaís, la regió de la Picardia, que comprèn totes les extenses planures entre París i la frontera amb els Països Baixos i Luxemburg. Saint Valery va rebre 35 vaixells dels que figuren en els llistats de Gausse, la seva majoria durant la dècada de 1766 a 1775. Van ser efectivament aquests anys els que el mercat francès mostrà una major activitat compradora, coincidint, com és ben conegut, amb el fort retrocés de la producció vitivinícola de les regions de la França atlàntica a conseqüència de tot un seguit de contingències climatològiques. Es tracta d'una mala conjuntura que havien detectat historiadors de la vinya com Lachiver²³ i que havia tingut la seva repercussió en els preus del vi impulsant-los amb força a l'alça, tal com ja havia posat de manifest E. Labrousse.²⁴ Va ser a conseqüència d'aquesta situació conjuntural que els aiguardents del Llenguadoc van incrementar ostensiblement la seva presència en els principals centres de consum del país (entre ells la mateixa capital). Però, heus ací que ben aviat també en el mateix mercat francès van haver de fer front a una imprevista competència derivada de les massives importacions d'aiguardents provinents de Catalunya, regió mediterrània que com el Midi francès no s'havia vist afectada per les reiterades males collites que es donaren en

21. Valls (2004: 105-114, 187-193 i 215-219).

22. Vegeu Valls (2001).

23. Lachiver (1988: 385).

24. Labrousse (1933: 267-276). Vegeu també Vilar (1964-68: III, 420-437).

els vinyars de la França atlàntica. Quan les condicions de mercat canviaren, a l'inici dels anys vuitanta, a conseqüència de la recuperació de la producció a les zones de Bordeus i Cognac, els productors, comerciants i autoritats del Llenguadoc es percataren d'aquesta competència. Sumits en una profunda crisi de sobreproducció intentaven explicar-se'n les raons per trobar-hi remei. Cap a 1788, l'Intendent de la província del Llenguadoc, Ch. B. Ballainvilliers, en el seu *Traité sur le commerce en Languedoc*, feia el diagnòstic següent:

*Quelqu'avantageux que soit à la province le commerce des vins et eaux de vie, il n'est pas encore parvenu au point où il pourrait être. Primo, l'accroissement du commerce maritime est nécessaire à son parfait développement. [...] Secundo, des entraves gênent le commerce et l'activité de la navigation. Le gouvernement peut aisément les lever. Il est d'autant plus intéressant qu'il donne à cet objet une attention sérieuse et des soins vigilants qu'une nation voisine à qui la nature a donné les mêmes ressources, cherche à entrer en concurrence avec le Languedoc en attirant dans ses ports les navires du Nord. Les cathalans recueillent beaucoup de vin, fabriquent des eaux de vie d'une qualité égale aux notes. Les débouchés sont les mêmes et il est arrivé souvent que les consommateurs se sont pourvus dans les ports d'Espagne lorsque nos récoltes étaient mauvaises et nos eaux de vie trop chères.*²⁵

A les vigílies de la Revolució Francesa de 1789, ens trobem amb el mateix que vèiem a finals del segle XVII. Les produccions vitícoles del Llenguadoc i de Catalunya s'estaven disputant els mateixos mercats. La diferència respecte de finals del XVII estava en què ara era en les pròpies àrees consumidores franceses on es lliurava aquesta competència.

Era, també, en les darreries del segle XVIII que a Catalunya es començaven a donar uns passos molt fermes per incrementar l'exportació vitivinícola cap al mercat colonial. Aquesta va ser una novetat que, ja entrats en el segle següent, havia d'adquirir una gran rellevància a l'hora d'explicar les diferents orientacions que prendrien les viticultures de les dues regions mediterrànies objecte de comparació.

El pes desigual de l'exportació vitícola cap als mercats colonials

En contra del que s'havia cregut tradicionalment, sobre la suposada centralitat de les exportacions cap a les colònies a l'hora d'explicar l'expansió vitivinícola catalana al llarg del segle XVIII, Jaume Torras en diversos treballs ha reivindicat la preponderància de les trameses cap a aquell "nord" una mica indeterminat i que abastaria bona part de la façana nord-atlànica del continent europeu.²⁶ El mateix autor d'aquestes planes, en un altre lloc, afegint-se a la línia interpretativa de Jaume Torras, ja va intentar quantificar el pes de les trameses cap al mercat colonial, mostrant que fins al moment de la liberalització del tràfic amb la promulgació del "Lliure Comerç" el 1778, les colònies espanyoles havien absorbit quantitats molt poc

25. *Mémoires sur le Languedoc suivis du Traité sur le commerce en Languedoc de l'intendant Ballainvilliers*. Montpellier: Publications de l'Entente Bibliophile, 1989, p. 279-280.

26. Torras (1994).

significatives de vins i aiguardents catalans. En concret, per aquest segon producte, en els anys 1746-47, les trameses cap a l'Amèrica colonial podien representar en una estimació molt optimista no més del 18 per 100 del total d'embarcaments fets a Salou. El mercat colonial no esdevindria un gran consumidor d'aiguardents catalans fins als anys finals del segle: entre 1782 i 1786 l'aiguardent tramés cap al mercat colonial americà va arribar a representar una mica més del doble del percentatge assenyalat per a 1746-47, és a dir, cap al 37 per 100 del total.²⁷

No va ser, en realitat, fins passades les guerres napoleòniques, quan superat el trasbals derivat de la independència de les colònies continentals, que les exportacions cap el que va quedar de l'imperi colonial espanyol, és a dir, Puerto Rico i sobretot Cuba, van iniciar un creixement absolutament vertiginós. En conseqüència cap als anys centrals del segle XIX, les colònies antillanes s'havien convertit, de llarg, en el principal mercat de la viticultura catalana, com després ja hi haurà ocasió de mostrar.

En definitiva, amb la informació fins avui disponible és força clar que a partir del decret de Lliure Comerç de 1778 i, sobretot, després de 1783, amb la recuperació de la normalitat en el comerç internacional, un cop finalitzada la guerra d'Independència dels Estats Units, s'inicià un augment de la presència dels aiguardents i vins catalans en els circuits del comerç colonial espanyol. S'encetava d'aquesta manera, una trajectòria clarament divergent respecte a l'exportació llenguadociana amb la qual fins aquell moment havien confluït i competit sobre uns mateixos mercats. Això és així atès que en el cas de la regió francesa que ens ocupa no es donarà una evolució comparable.

El Llenguadoc havia restat al marge de l'expansió experimentada per al comerç colonial francès al llarg del segle XVIII, la qual havia estat capitalitzada principalment pels ports atlàntics de Bordeus i Nantes i pel mediterrani de Marsella.²⁸ El primer, Bordeus, segons P. Butel, va trobar en el comerç amb les "Illes" americanes sota domini francès, és a dir, en el comerç colonial, el principal i més decisiu factor de creixement.²⁹ Pel que fa a Marsella Ch. Carrière constata que el més significatiu de la seva història al llarg del segle XVIII "c'est la poussée vers l'ouest. Avant tout, les liaisons avec les Antilles (et même à Guyane). Marseille est devenu port des Iles: le second port la France après Bordeaux."³⁰

En cap moment, Sète, el principal port del Llenguadoc va experimentar aquest "impuls" colonial-atlàntic paragonable amb el que descriu Carrière per a Marsella. Si bé tal com ha mostrat Dermigny certament és possible documentar l'existència d'algunes operacions comercials i d'emigració des del Llenguadoc cap a les colònies antillanes franceses (Santo Domingo, especialment), no sembla que passés de ser un fenomen que no pot ser qualificat d'altra manera que de purament testimonial i, en tot cas, anecdòtic.³¹ En cap moment Sète

27. Valls (2004: 141-142 i 201-203).

28. Sobre les característiques del comerç colonial francès cal consultar el treball clàssic de J. Tarrade. Aquest autor presenta un rànquing pel que fa a la participació en el tràfic colonial per part dels principals ports francesos. Vegeu Tarrade (1972: II, 734-735).

29. "Les Iles et leur expansion stimulent la croissance bordelaise, en représentent le facteur décisif. Capitaines de navires ou déjà négociants, les Bordelais fondent des comptoirs à Saint-Dominique, la Martinique ou la Guadeloupe, y acquièrent des plantations. Les mêmes familles sont présentes des deux côtés de l'Atlantique. C'est la conjuncture de Saint-Domingue, et des autres colonies de plantations sucrières et caféières, qui commande la conjuncture bordelaise ou nantaise surtout dans la deuxième moitié du siècle." Butel (1974: 8-9).

30. Carrière (1973: 82).

31. Dermigny (1954).

(i encara menys els altres petits ports del Llenguadoc) van conèixer al llarg del segle XVIII una evolució per res comparable amb la de Bordeus, Marsella, o la iniciada per Barcelona a l'època del Lliure Comerç. Abocat, en conseqüència, a una posició molt secundària dins l'estructura portuària francesa, les seves funcions quedaren reduïdes a poca cosa més que a l'embarcament de l'expansiva producció vitivinícola de la província. De fet, tal com ha estat assenyalat anteriorment, per això havia estat creat en el marc de la política de foment de Colbert, a la segona meitat del segle XVII; el mateix Colbert que havia concedit a Marsella el privilegi de "port franc" i l'havia dotat de tot un seguit de prerrogatives per tal de convertir-lo en el principal port francès de la Mediterrània.³²

Per altra banda, quan Catalunya es trobava en plena fase d'immersió en el tràfic colonial i tot just encetava una de les conjuntures que havia de ser, encara que curta, de les més brillants en aquest terreny,³³ a França esclatà la revolució de 1789 que tot ho havia de sacsejar. En aquell context turbulent, durant els anys de la darrera dècada del segle XVIII, i els de la primera del XIX, amb totes les dificultats inherents a les circumstàncies derivades de la conjuntura política internacional i de la inestabilitat interior, l'exportació vitícola de la regió intentà mantenir la seva posició en els mercats tradicionals del Nord d'Europa en els quals continuava competint amb els aiguardents procedents del Principat.³⁴

Es provable que la posada a punt d'innovacions tècniques importants en el camp de la destil·lació que es va produir precisament en aquests anys del tombant de segle al Llenguadoc, les quals els catalans s'afanyaren a copiar a tota velocitat, s'expliqui precisament com una reacció davant d'una conjuntura comercial no gaire favorable. Es tractava, en definitiva, de combatre unes cotitzacions a la baixa, poc remuneradores, amb la introducció de tecnologies que permetien, a la vegada, abaratir costos i obtenir un producte de major qualitat més ben remunerat pel mercat. L'alambí d'E. Adam presentat a Montpel·lier el 1801 significà un avenç molt notable en el camí d'aconseguir un aparell que permetés la fabricació contínua d'esperits d'elevada graduació alcohòlica amb una millor valoració en el mercat que els tradicionals aiguardents prova d'Holanda de molt baixa graduació. A més ho feia possible amb una sensible reducció dels costos, ja que l'eficiència energètica d'aquest alambí, que podríem denominar com a semicontinu, era molt més alta que la de les tradicionals olles.³⁵

La insistència en els mercats del nord d'Europa, però, resultà una estratègia vana. Al final de les guerres napoleòniques els que havien estat tradicionals consumidors d'aiguardents vínics provinents del països mediterranis van deixar progressivament de ser-ho. El gran desenvolupament que estava assolint la producció pròpia de destil·lats d'altres matèries

32. Paris (1957), Dermigny (1955: 15-17). La posició marginal a la qual quedà relegat el port de Sète en front de Marsella no va ser acceptada de bon grat pels llenguadocians que se'n planyeren reiteradament i, fins i tot, culpaven a aquest fet i a la dependència envers de les cases de comerç marseleses que se'n derivava en el comerç de Llevant dels problemes que a partir del darrer terç del segle XVIII va patir la voluminosa producció drapera del Llenguadoc. Vegeu en relació amb aquesta qüestió els treballs de Thomson (1982), Cazals-Valentin (1984), Carrière (1974) i Morineau-Carriere (1968).

33. Sobre les característiques d'aquesta conjuntura vegeu Delgado (1982).

34. Sobre la competència entre catalans i llenguadocians a l'hora de proveir els mercats d'Hamburg i Bremen en el darrer quart del segle XVIII, i molt especialment sobre les dificultats per les que passaren els aiguardents del Llenguadoc en aquelles places durant l'època de les guerres contra la Convenció Francesa i contra Napoleó vegeu la informació recopilada a Valls (2004: 268-276).

35. Forbes (1948).

(cereals, principalment, però també remolatxa) juntament amb les importacions de destil·lats de canya sucre de les colònies tropicals de diversos països europeus feia cada cop més innecessàries les importacions d'esperits de vi d'indrets com el Languedoc o Catalunya. A les Illes Britàniques, tradicionals compradores d'aiguardents vínics, que adquirien directament de les regions productores o indirectament a través del comerç de contraban realitzat des de punts com la illa de Man, el port francès de Dunkerque o les illes de Guernsey i Jersey, a partir de 1820 hi assolí un gran desenvolupament la indústria autòctona de la destil·lació, com mostren les dades disponibles sobre la producció de whisky.³⁶ En d'altres indrets de l'Europa nord-atlànica, també a partir dels anys vint del segle XIX, els importants excedents de cereals van poder ser utilitzats com a matèria primera de l'expansiva indústria de la destil·lació dedicada a la producció de begudes com el vodka o la ginebra.³⁷

En aquest context, aquelles regions com Catalunya o el Languedoc que durant el segle XVIII i primers anys del XIX havien abocat una part significativa de la seva producció vitícola al mercat internacional sota la forma d'aiguardent van haver d'afrontar una profunda reestructuració.

Les estratègies d'adaptació en el pas del cicle de l'aiguardent al cicle del vi

Pel que fa a Catalunya, l'adaptació a les noves circumstàncies derivades de la pràctica desaparició de l'exportació aiguardentera cap al nord d'Europa després de 1820 va passar per accentuar el viratge americà que com hem vist estava adoptant el comerç d'exportació vitivinícola del Principat a finals del segle XVIII. No era una empresa fàcil, ja que paradoxalment aquest canvi va haver de produir-se precisament en el moment en què la monarquia espanyola havia perdut el control sobre les colònies de l'Amèrica continental. De totes maneres, tal com han mostrat P. Pascual i J. Ma. Fradera, malgrat les extraordinàries dificultats patides al llarg dels anys de la dècada de 1820, entrada la de 1830 ja s'havia aconseguit completar aquella reorientació americana del comerç exterior del Principat, en general, i de l'exportació vitícola, en particular.³⁸ I és que tal com han assenyalat els esmentats autors ben aviat es va veure que les extraordinàries possibilitats comercials que oferien els territoris que havien quedat sota domini espanyol, i molt especialment la illa de Cuba (que estava passant per una etapa de gran prosperitat a causa del dinamisme de les exportacions sucreres), havien de convertir-los en el principal mercat de la viticultura catalana, com així efectivament va succeir a partir dels anys centrals de la dècada de 1830. Cap a mitjan segle XIX, la més gran de les Antilles rebia cap al 60 per 100 de les exportacions de vins catalans.³⁹

Per tal d'adaptar-se als nous mercats americans va caldre canviar el tipus de productes comercialitzats. Si fins als primers anys del segle XIX, l'aiguardent havia estat el principal producte objecte de comercialització i els vins hi havien tingut un paper molt secundari, la situació s'invertí. Segons les dades disponibles referides als embarcaments realitzats pels ports i platges de la costa de ponent catalana, els anys de 1803 a 1806, l'equivalent en vi de

36. Mac Lean (1985), Daiches (1969), Hume-Moss (2000: 57).

37. Vegeu l'evidència recopilada per Valls (2004: 305-309).

38. Pascual (1990), Fradera (1987), Torras (1976).

39. Pascual (1990: 198).

l'aiguardent, va representar més del 79 per 100 del total de vi embarcat. En els anys de 1830 a 1832, aquesta percentatge havia caigut fins al 57 per 100. En canvi, el vi (sense destil·lar) havia passat de representar el 21 per 100 en el primer dels dos períodes esmentats, a just el doble, el 43 per 100 en el segon.⁴⁰ La tendència que apunten aquestes dades havia de consumir-se durant els anys trenta a mesura que s'accentuava l'orientació americana del comerç exterior català en el seu conjunt i de l'exportació vitícola que en constituïa la pedra de toc, de manera molt especial. Al principi dels anys de la dècada de 1860, quan podem ja disposar de dades més segures gràcies a l'*Estadística del Comercio Exterior*, les proporcions corresponents al vi i a l'aiguardent (convertit en el seu equivalent en vi) haurien passat a ser del 76 i del 24 per 100 respectivament.

Els canvis no es limitaren a un augment del pes dels vins en relació amb l'aiguardent. També canviaren els tipus d'aiguardent comercialitzats. L'aiguardent de baixa graduació, "prova d'Holanda", que va ser el producte insígnia durant el segle XVIII, amb la desaparició de les trameses cap a l'Europa nord-atlàntica va anar quedant progressivament arraconat pels aiguardents d'alta graduació o "esperits".⁴¹ Es tracta d'un tipus de producte molt més sofisticat, per a l'obtenció del qual a escala industrial va caldre millorar considerablement el procés de fabricació, adoptant les innovacions en la matèria que s'havien començat a desenvolupar, com s'ha dit més amunt, al Llenguadoc a partir de 1801 amb la patent de l'alambí d'E. Adam.⁴²

En definitiva, a Catalunya, cap a la meitat dels anys trenta del segle XIX s'havia entrat en un "cicle del vi", un cop exhaurit aquell "cicle de l'aiguardent", que s'havia iniciat a finals del segle XVII i hauria assolit el seu punt culminant cap de cent anys coincidint amb les primeres trameses importants cap a l'Amèrica colonial espanyola.

I en el cas del Llenguadoc, com es va produir el pas del "cicle de l'aiguardent" al "cicle del vi"? La informació quantitativa disponible per respondre a aquesta pregunta, és encara més migrada que en el cas de Catalunya i el seu valor estadístic molt limitat. Ara bé, les dades presentades en aquest mateix treball i les impressions qualitatives recollides per la historiografia permeten plantejar tot un seguit d'hipòtesis de treball força plausibles.

En primer lloc, tal com hem vist que es podia deduir del quadre 1, al Llenguadoc, les extraccions de vins com a tal, sempre van tenir un pes proporcionalment molt superior dins del conjunt d'embarcaments que no pas a Catalunya, on durant tot el segle XVIII el seu pes relatiu sempre va ser força menor. Cal suposar per tant, que en principi la pèrdua dels mercats del nord d'Europa per als aiguardents mediterranis hauria significat un cop molt menys dur per al sector vitivinícola del nord que per al del sud de la frontera pirinenca. En definitiva, donada aquesta circumstància, la reconversió havia de ser forçosament més fàcil per a aquelles contrades acostumades com estaven a comercialitzar una part molt significativa dels seus vins, com a vi de qualitat, evitant el pas previ de la destil·lació.

En segon lloc, sembla que una part molt significativa dels esforços del sector de cara a fer front a la pràctica desaparició de les extraccions d'aiguardents de baixa graduació van centrar-se en la modernització de la mateixa indústria de l'aiguardent. El primer pas en aquesta direcció

40. Valls (2004: 294).

41. Valls (2004: 293-296).

42. Sobre la introducció a Catalunya dels primers procediments semicontinus de destil·lació vegeu Valls (2001: 255-260).

ja s'ha vist que es va donar molt al principi de segle quan E. Adam va fer un pas molt important de cara a convertir la fabricació de destil·lats vínics en un procés continu. La patent d'Adam va ser només el punt de partida d'un procés de renovació tecnològica tal com reconeixia cap d'uns anys el compte de Chaptal en el seu ben conegut llibre.⁴³ Amb la introducció d'aquestes innovacions tècniques, tal com han mostrat Y. Maurin o R. Pech, s'inaugurava l'etapa coneguda al Lenguadoc com del "trois-six", que és la denominació comercial que s'utilitzava per referir-se als aiguardents d'alta graduació, o esperits de vi.⁴⁴ Es tracta d'un producte molt diferent dels aiguardents prova d'Holanda característics dels segle XVIII i majoritàriament destinats al consum de boca. El "trois-six" si bé podia destinar-se al consum com a beguda, en realitat constituïa una matèria primera industrial que intervenia en diversos processos de la indústria química, de la perfumeria, o de la mateixa viticultura quan era utilitzat per remuntar la graduació alcohòlica de determinats vins. Aquesta modernització de la indústria de la destil·lació va actuar al Lenguadoc en el sentit de retardar l'esgotament del cicle de l'aiguardent.

De totes maneres l'era del "trois-six" havia de ser curta. Tal com han assenyalat Maurin i Pech, durant els anys quaranta del segle XIX havia aparegut un producte substitutiu, amb el qual no van poder competir els esperits del Lenguadoc i que havia de comportar el final d'aquesta etapa de relativa prosperitat de la indústria de la destil·lació llenguadociana. Es tracta de l'alcohol fabricat a partir de la remolatxa sucrera, el conreu de la qual s'havia estès per diverses regions de centre-Europa i de França mateix. Sobre la prosperitat vinculada a la fabricació del "trois-six", Maurin afirma que "est compromise vers 1850, par l'apparition sur le marché des alcools de betterave. Leur fabrication s'est perfectionnée dans les dix dernières années, leur prix de revient est plus bas que celui des alcools des vins du Languedoc et ils se répandent, malgré leur qualité inférieure, dans le nord de la France et la region parisienne, fermant ainsi ces importants débouchés au Midi."⁴⁵ La crisi definitiva de la indústria de la destil·lació al Lenguadoc es va produir entre 1853 i 1857 quan com a conseqüència de la plaga de l'*oidium* que afectà la vinya francesa, l'escassetat de vi va permetre al Lenguadoc "vendre ses vins de chaudière comme vins courants, cependant que les producteurs d'alcools de betterave envahissent d'autant plus le marché des alcools."⁴⁶ D'aquesta manera es cloïa definitivament també al Lenguadoc el cicle de l'aiguardent.

En tercer lloc, un fet a tenir molt compte és que, de sempre, les vendes de vins i aiguardents en el mercat interior francès havien estat un dels puntals fonamentals en el desenvolupament de la viticultura del Lenguadoc. Ho foren durant el segle XVIII quan com s'ha vist en un apartat anterior el Lenguadoc destinava una part molt significativa de la seva producció d'aiguardent de baixa graduació per al consum de París i de regions com la Normandia, la Picardia o el nord. Es dedueix del fragment transcrit del treball de Y. Maurin en el paràgraf anterior que el mercat interior també degué absorbir una part considerable del "trois-six" durant la primera meitat del segle XIX. I no queda cap mena de dubte, tal com ha insistit tota la historiografia que ha tractat el tema, que va ser el mercat interior l'autèntic responsable de l'eclosió vitícola que es

43. Chaptal (1819: 341 i ss.).

44. Maurin (1971), Maurin-Pech (1985).

45. Maurin (1971: 381). Vegeu també Cazalet (1920: 189-191).

46. Maurin (1971), p. 382.

va produir avançada la dècada de 1850, un cop superats els problemes conjunturals derivats de la plaga de l'*oidium*.

L'expansió vitícola vinculada a la comercialització de vi com a tal en el mercat interior francès es troba estretament vinculada al desplegament de la xarxa ferroviària que es portà a terme coincidint amb la l'esfondrament de les possibilitats comercials dels esperits de vi entre 1847 i 1857. La reducció de costos de transport, (calculada en un 90 per 100 per exemple, per als vins de l'Aude!),⁴⁷ va fer possible l'accés dels vins del Llenguadoc als principals centres urbans de consum del país, París, la capital, entre ells. La xarxa ferroviària havia obert les portes al Llenguadoc-Rosselló del que G. Gavignaud n'ha dit "el mercat comú nacional", en clara al·lusió al que un segle després va significar la constitució del mercat comú europeu.⁴⁸ En paraules de R. Pech i Y. Maurin,

*les possibilités offertes par le chemin de fer et les marchés de consommation urbain ouvrent au Languedoc de larges débouchés pour ses vins courants, qui deviennent la boisson populaire. Dans la terminologie en usage dans la région, la distinction ancienne entre vins de bouche et vins de chaudière disparaît: il n'y a plus que du 'vin de consommation courante' qui devient la vocation du Bas-Languedoc et qui le convertit peu à peu en mer de vigne.*⁴⁹

Era aquest el punt de partida de la "revolució vitícola" de què ha parlat J. Valentin en relació al departament de l'Aude,⁵⁰ o de la "segona edat d'or" de la vinya al Llenguadoc a què es refereix R. Laurent.⁵¹

Certament el viratge cap al mercat interior no va portar la desaparició de les exportacions. Però davant l'extraordinari dinamisme del mercat interior, el comportament de les exportacions va ser més aviat discret. Des dels anys de la dècada de 1820 les grans cases exportadores de Sète havien fet esforços considerables de cara a obrir nous mercats. En aquest sentit, foren remarcables els intents d'aconseguir una presència important i d'obrir pas als vins de la regió en les joves repúbliques sud-americanes sorgides de la independència respecte del domini colonial espanyol o portuguès. En concret, el Brasil, al principi de la dècada de 1830, oferia unes molt interessants possibilitats que estaven essent aprofitades per algunes ben conegudes empreses, tal com va tenir ocasió de comprovar l'enginyer català Josep Roura Estrada en el curs d'un viatge d'autèntic espionatge industrial finançat per la Junta de Comerç barcelonina.⁵²

També la conquesta d'Algèria el 1830, havia de proporcionar al Llenguadoc el mercat exterior per als seus vins que havia de tenir un creixement més espectacular al llarg de

47. Valentin (1977: I, 17).

48. Gavignaud (1983: I, 279). Sobre el paper cabdal del ferrocarril en el desenvolupament d'un "vignoble de masse" al Llenguadoc vegeu entre molts d'altres, Laurent (1978: 14-18), Valentin (1977: 17) i Galtier (1958: I, 125-128).

49. Maurin-Pech (1985: 137).

50. Segons Valentin (1977: I, 1), "c'est au 19ème siècle que s'est joué le destin économique de ce département. À l'époque où d'autres réalisaient la révolution industrielle, l'Aude, qui avait déjà une importante industrie drapière, a abandonné celle-ci. Saisie d'une véritable 'fureur de plantation', elle a choisi la voie de la révolution viticole qui a bouleversé complètement le paysage de toute une partie du département en y faisant triompher la monoculture intensive de la vigne."

51. Laurent (1978).

52. Valls (2004: 345-346).

les dècades següents tal com mostren les dades publicades per Cazalet en la seva clàssica monografia sobre el port de Sète. El mateix any de la conquesta, a Sète es despatxaren 458 hl de vi cap a la nova adquisició colonial. Al cap de només 10 anys, el 1841, s'assolia l'espectacular xifra de 123.789 hl! Era el principal destí a l'exterior de França per als vins del Lenguadoc embarcats a Sète, representant al voltant del 35 per 100 de tota l'exportació.⁵³ Ara bé, malgrat el dinamisme mostrat per la colònia nord-africana, si tornem a la comparació amb el que en aquests mateixos anys estava succeint amb l'exportació vitícola catalana, és ben clar que Algèria estava molt lluny de poder complir la funció que feien les colònies antillanes espanyoles en el comerç d'exportació vitícola català. Algèria no era Cuba, ni de bon tros.

Epíleg

Cap a mitjan segle XIX s'havia completat, tant al Lenguadoc com a Catalunya, el pas del cicle de l'aiguardent al cicle del vi. La transició no havia estat fàcil en cap dels dos casos però havia aconseguit portar-se a terme sense en cap moment posar en qüestió la continuïtat d'un sector de gran pes dins l'economia d'ambdues regions. Ben al contrari, la transformació del sector es va fer en un context clarament expansiu tal com posen de manifest les dades sobre l'evolució de la superfície ocupada per la vinya i la producció de vi en els quatre departaments francesos inclosos en l'actual regió Languedoc-Roussillon, o la informació disponible sobre la progressió de la vinya en algunes de les comarques vitícoles més emblemàtiques de Catalunya.

Segons la informació recopilada per M. Lachiver en la seva obra de referència sobre la història de la vinya francesa, el conjunt dels quatre departaments de Gard, Hérault, Aude i Pirineus Orientals haurien passat d'una superfície vitícola d'unes 170.000 ha a la vigília de la Revolució, a les poc més de 209.000, el 1824, i a les 294.702, el 1852. La producció encara hauria experimentat un creixement més espectacular a causa de la introducció de tot un seguit de millores en el conreu de la vinya que l'havien de fer més productiva. Els 2,62 milions d'hectolitres dels anys 1786-88 produïts per les vinyes del quatre departaments de referència, van convertir-se en 5,33 milions el 1826-28 i en 6,25 el 1852.⁵⁴ Encara que les dades són menys abundants i precises per a les províncies catalanes, en la mesura que el contracte a rabassa morta va servir per canalitzar jurídicament les noves plantacions, els ritmes de l'escripturació davant notari d'aquesta modalitat contractual s'han revelat extraordinàriament indicatius del progrés dels ceps en aquelles comarques d'una major vocació vitícola. El bon ritme a què els notaris del Penedès protocolitzaren rabasses en els anys immediatament posteriors a l'ocupació napoleònica fa pensar que la dinàmica de l'expansió vitícola en aquella comarca catalana (i ben segur que també en les veïnes) degué ser força similar a la que les dades molt més precises del Lenguadoc evidencien.⁵⁵

53. Cazalet (1920: 147-158).

54. Dades procedents dels apèndixs de l'obra de Lachiver (1988: 594-597 i 604-607).

55. Sobre els ritmes de progressió de la vinya al Penedès i comarques adjacents vegeu Parés (1944), Colomer (1990), Colomé-Valls (1995) i Valls (1997).

Per cloure aquestes planes, però, voldria posar de manifest que la consolidació del sector vitivinícola en aquesta etapa crítica de la primera meitat del segle XIX va complir unes funcions clarament diferenciades en el marc de l'economia del Llenguadoc o de Catalunya.

En el cas català, l'exportació de vins cap a les colònies antillanes va permetre estrènyer els vincles entre el molt dinàmic sector vitivinícola i una emergent indústria tèxtil cotonera, que estava marcant el ritme del procés d'industrialització regional. Com és ben conegut gràcies a les aportacions de Pascual i Fradera l'exportació vitícola es va convertir en l'element medul·lar d'un sistema de relacions externes al servei de les necessitats del creixement industrial. El tràfic colonial controlat íntegrament per agents autòctons i realitzat en vaixells de la flota mercant catalana permetia no sols donar sortida a l'abundant collita de vi del Principat, sinó també aprovisionar les fàbriques cotoneres de la seva matèria primera fonamental, el cotó en floca. Aquesta mercaderia era transportada per aquells mateixos vaixells des dels ports del sud dels Estats Units cap a Catalunya en el viatge de retorn, després d'haver descarregat a Cuba la seva càrrega constituïda fonamentalment per vi.⁵⁶

Al Llenguadoc, en canvi, l'expansió vitícola de les dècades centrals del segle XIX va convertir-se en la taula de salvament de l'economia d'aquella regió abocada des del principi del segle XIX a un imparable procés de desindustrialització, com a conseqüència de la incapacitat mostrada per la que havia estat la poderosa indústria drapera de resistir la dura competència dels moderns nuclis industrial del nord del país. Com han assenyalat diversos autors, el mateix ferrocarril que posava a l'abast dels viticultors de la regió el mercat interior francès, facilitava l'arribada massiva al Llenguadoc de manufactures tèxtils a bon preu de les regions industrials del nord amb les quals els fabricants de la regió no van poder competir.⁵⁷

Bibliografia

BERGER, A. MAUREL, F. (1980). *La viticulture et l'économie du Languedoc du XVIIIe siècle à nos jours*. Montpellier: Editions du Faubourg.

BOISSONNADE, P. (1905). "La production et le commerce des céréales, des vins et des eaux-de-vie en Languedoc dans la seconde moitié du XVIIe siècle." *Annales du Midi*, 17, p. 329-360.

BUTEL, P. (1974). *Les négociants bordelais l'Europe et les Iles au XVIIIe siècle*. París: Aubier.

CARRIÈRE, Ch. (1973). *Négociants marseillais au XVIIIe siècle. Contribution à l'étude de économies maritimes*. Marseille: Institut Historique de Provence.

CARRIÈRE, Ch. (1974). "La draperie languedocienne dans la seconde moitié du XVIIe siècle: contribution à l'étude de la conjoncture levantine." *Hommage à Ernest Labrousse*. París, p. 157-172.

CAZALS, R.-VALENTIN, J. (1984). *Carcassonne ville industrielle au 18eme siècle*. Montpellier, Carcassonne: Service educatif des Archives de l'Aude.

56. Fradera (1987: 230-263), Pascual (1990: 170-209) i Pascual (2004: 57-61).

57. Berger-Maurel (1980: 103-126), Marquié (1982). La desindustrialització del Llenguadoc ha generat una quantitat ingent de literatura. Entre les aportacions més destacables vegeu Thomson (1982), Johnson (1983) i (1995) o Minovez (1997).

CAZELET, J.-L. (1920). *Cette et son commerce des vins de 1666 à 1920*. Montpellier: Firmin et Montane.

CHAPTAL, J. A. (1819). *L'art de faire le vin*. París: Lib. Deterville.

COLOMÉ FERRER, J. (1990). "Les formes d'accès a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola", *Estudis d'Història Agrària*, 8, p. 123-143.

COLOMÉ FERRER, J.-VALLS JUNYENT, F. (1995). "La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió", *Recerques*, 30, p. 47-68.

CULLEN, L. M. *Brandy Trade under Ancien Régime. Regional Specialisation in the Charente*. Cambridge: Cambridge University Press.

DAICHES, D. (1969). *Scotch Whiskey. Its Past and Present*. London: André Deutsch Ltd.

DELGADO, J. Ma. (1982). "El impacto de las crisis coloniales en la economía catalana (1787-1807)". Dins: *La economía española al final del Antiguo Régimen. III. Comercio y colonias*. Madrid: Alianza Editorial, p. 97-170.

DERMIGNY, L. (1954). "Saint-Domingue et le Languedoc au XVIIIè siècle", *Revue d'Histoire des Colònies*, XLI, p. 47-70.

DERMIGNY, L. (1955). "A propos du port franc de Marseille. Armement Languedocien et trafic du Levant et de Barberie (1681-1795)". *Provence Historique*, .

DUGRAND, R. (1963). *Villes et campagnes en Bas-Languedoc méditerranéen*. Paris : Presses Universitaires de France.

DURLIAT, M. (1962). *Histoire du Roussillon*. París: Presses Universitaires de France.

DUTIL, L. (1911). *L'état économique du Languedoc à la fin de l'Ancien Régime (1750-1789)*. París: Hachette.

FOHLEN, C. (1949). "En Languedoc: vigne contre draperie". *Annales. E. S. C.*, 4, p. 290-297.

FONTANA LÁZARO, J. (1988). *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787 1868)*. Barcelona: Edicions 62.

FORBES, R. J. (1948). *Short History of the Art of Distillation from the beginnings to the Death of Cellier Blumenthal*. Leiden: E. J. Brill.

FRADERA BARCELÓ, J. MA. (1987). *Indústria i mercat. Les bases comercials de la industria catalana moderna (1814 1845)*. Barcelona: Crítica.

FRÈCHE, G. (1974). *Toulouse et la région Midi-Pyrénées au siècle des Lumières (vers 1670-1789)*. s.l., Éditions Cujas.

GALTIER, G. (1958). *Le vignoble du Languedoc mediterraneen et du Roussillon: étude comparative d'un vignoble de masse*. Montpellier: Causse Graille & Castelnaud.

GAUSSENT, J.-CL.- RICHERD R. (1987). "Un aspect du commerce maritime sétois au XVIIIème siècle: L'exportation des vins et eaux-de-vie per des bâtiments du Nord", *Bulletin d'Histoire des Espaces Atlantiques*, 3, p. 85-135.

GAVIGNAUD-FONTAINE, G. (1983). *Propriétaires-viticulteurs en Roussillon. Structures-conjonctures-société (s-XVIII-XX)*. Paris: Publications de la Sorbonne.

GAVIGNAUD-FONTAINE, G. (1997). *Caracteres historiques du vignoble en Languedoc et Roussillon (recueil d'articles)*. Montpellier: Université Paul Valéry.

GERAUD-PARRACHA (1957). *Le commerce des vins et des eaux-de-vie en Languedoc sous l'Ancien Régime*. Montpellier: Université de Montpellier.

GIRALT RAVENTÓS, E. (1950). "Evolució de l'agricultura al Penedès. Del cadastre de 1717 a l'època actual". Dins: *Actas y Comunicaciones de la 1a. Asamblea Intercomarcal de Investigadores del Penedés y Conca d'Odena*. Martorell-Igualada: Imp. Bas, p. 166-176.

GIRALT RAVENTÓS, E. (1952). "La viticultura y el comercio catalán del siglo XVIII". *Estudios de Historia Moderna*, 2, p. 159-175.

GIMENEZ BLASCO (2001). *Mataró en la Catalunya del segle XVII. Un microcosmos en moviment*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.

HUME, J. R.-MOSS, M. S. (2000). *The Making of Scotch Whisky. A History of the Whisky Distilling Industry*. Glasgow: Canongate.

IMBAUD, A. (1956). *Le dirigisme viticole dans le Bas-Languedoc sous l'Ancien Régime*. Montpellier, Université de Montpellier, thèse Droit, 2 vols.

LABROUSSE, E. (1933). *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*. Paris: Lib. Dalloz.

LACHIVER, M. (1988). *Vins, vignes et vigneronns. Histoire du vignoble français*. Paris: Fayard.

LAURENT, R. (1978). "Les quatre âges du vignoble du Bas-Languedoc et du Roussillon". *Economie et société en Languedoc-Roussillon de 1789 à nos jours. Acte du Colloque de Montpellier 25-26 septembre 1976*. Montpellier: U. P. Valéry, p. 11-44.

LE ROY LADURIE, E. (1962). *Histoire du Languedoc*. Paris: Presses Universitaires de France.

LIPP, L (1793). *Guide des négocians*. Montpellier: J.-F. Tournel, 1793, 2 vols.

JOHNSON, C. H. (1995). *The Life and Death of Industrial Languedoc 1700 1920: The Politics of Deindustrialization*. New York: Oxford University Press.

MAC LEAN, C. (1985). "De l'interruption du commerce des vins de Bordeaux en escosse comme facteur favorisant l'industrie du whisky". Dins: *Eaux-de-vie et spiriteux. Colloque de Bordeaux-Cognac. Octobre 1982*. Paris: Éditions du CNRS, p. 253-265.

MARQUIÉ, C. (1984). *Vigne et industrie: Carcassonne dans la seconde moitié du XIXe siècle*. Dins: *La vigne et la civilisation du vin en pays languedocien et catalan*. Montpellier: Fédération historque du Languedoc méditerranéen et du Roussillon-Université Paul-Valéry, p. 77-88.

MARQUIÉ, C. (1993). *L'industrie textile carcassonnaise au XVIIIè siècle. Étude d'un groupe social: les Marchands-Fabricants*. Carcassonne: Société d'Etudes Scientifiques de l'Aude.

MARTY, C. (1998). "La fabrique carcassonnaise au début du XIX siècle" Dins: Gavignaud-Fontaine, G. et al.: *De la fibre à la fripe. Le textile dans la France méridionale et l'Europe méditerranéenne (XVIIe-XXe siècles)*. Montpellier: Université Paul-Valéry, p. 259-292.

MAURIN, Y. (1971). "Viticulture et distillation en Biterrois dans la première moitié du 19e siècle". Dins: *Béziers et le Biterrois. 43e congrès de la Fédération historque du Languedoc méditerranéen*. Béziers, p. 375-382.

MAURIN, Y.-PECH, R. (1985). "Alcools et des eaux-de-vie de Languedoc au XIXe siècle". Dins: *Eaux-de-vie et spiriteux. Colloque de Bordeaux-Cognac. Octobre 1982*. Paris: Éditions du CNRS, p. 131-142.

MINOVEZ, J.-M. (1997). *L'impossible croissance en midi toulousain ?* Paris: Publisud.

MORINEAU, M.-CARRIERE, Ch. (1968). "Draps du Languedoc et commerce du Levant au XVIIIe siècle", *Revue d'Histoire Economique et Sociale*, 56, 1, p. 108-121.

PARÉS GONCER, S. (1944). "Contratación Notarial Agraria en el Alto Penadés durante el siglo XIX", *La Notaria*, p. 366-387.

PARIS, R. (1957). *Histoire du Commerce de Marseille. De 1660 à 1789, le Levant*. Marsella: Chambre de Commerce de Marseille. Vol. 5.

PASCUAL DOMÈNECH, P. (1990). *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*. Barcelona: Crítica.

SEGARRA, A. (1994). *Aiguardent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*. Vic: Eumo.

SORRE, M. (1913). *Étude critique des sources de l'histoire de la viticulture et du commerce des vins et eaux-de-vie en Bas-Languedoc au XVIIIe siècle*. Montpellier: Imp. Roumégous et Déhan.

TERRADE, J. (1972). *Le commerce Colonial de la France à la fin de l'Ancien Régime. L'évolution du régime de "l'Exclusif" de 1763 à 1789*. Paris: Presses Universitaires de France.

THOMPSON, J. K. L. (1982). *Clermont-de-Lodève, 1633-1789: Fluctuations in the Prosperity of a Languedocian Cloth-Making Town*. Cambridge: Cambridge University Press.

TORRAS ELIAS, J. (1976). "Aguardiente y crisis rural. (Sobre la coyuntura vitícola, 1793 1832)". *Investigaciones Económicas*, 1, p. 45-67.

TORRAS ELIAS, J. (1984). "Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII". *Revista de Historia Económica*, 3, p. 113-127.

TORRAS ELIAS, J. (1994). "L'economia catalana abans del 1800. Un esquema". Dins: *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, vol. 1, p. 13-38.

TUDEZ, M. (1934). *Le développement de la viticulture dans la région de Montpellier*. Montpellier: Imprimerie de la Presse.

VALENTIN (1977). *La révolution viticole dans l'Aude. 1789-1907*. Carcassonne: CDDP. 2 vols.

VALLS-JUNYENT, F. (1997). "Contractació a rabassa morta i conjuntura vitícola a Catalunya. 1720-1850". *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XV, p. 299-334.

VALLS-JUNYENT, F. (2001). "Cambios estructurales en e comercio vinícola y progresos en la ciencia enológica en cataluña durante el primer tercio del siglo XIX". Dins CARMONA, J. et al. *Viñas, bodegas y mercados. El cambio técnico en la vitivinicultura española, 1850-1936*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, p. 239-264.

VALLS-JUNYENT, F. (2004). *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*. Vic: Eumo.

VARIS AUTORS (1984). *La Vigne et la Civilisation du Vin en Pays Languedocien et Catalan*. Montpellier: Université Paul Valéry.

VILAR, Pierre (1953). "Géographie et histoire statistique. Histoire sociale et techniques de production. Quelques points d'histoire de la viticulture méditerranéenne". Dins *Eventail de l'histoire vivante (Hommage à Lucien Febvre)*. París: Armand Colin, vol. 1 p. 121-135.

VILAR, Pierre (1964). "Geografía e historia estadística. Historia social y técnicas de producción. (Algunos puntos de historia de la viticultura mediterránea)". Dins *Crecimiento y desarrollo. Economía e historia. Reflexiones sobre el caso español*, Barcelona: Ariel, p. 234-251 [La paginació correspon a la reedició de 1980]

VILAR, P. (1964-68). *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. Barcelona: Ed. 62, 4 vols.

WOLFF, Ph. (1988). *Histoire du Languedoc*. Toulouse: Privat Éditeur.